

Шевченка у щоденнику В.С. Гнилосирова // Іофанов Д. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. – К., 1957. – С. 86.

39. Гніп М. Громадський рух на Україні 1860-х рр. – Кн. 1. – С. 101. Данило Іофанов, коментуючи щоденниковий запис Гнилосирова про передбачувану подорож, тлумачив відповідне свідчення помилково: «Йдеться про гадану поїздку В. Гнилосирова та інших студентів Харківського університету на село для популяризації і розповсюдження творів Шевченка та інших українських письменників» (Іофанов Д. Записи про Шевченка у щоденнику В.С. Гнилосирова. – С. 100).

40. Гніп М. Громадський рух на Україні 1860-х рр. – Кн. 1. – С. 99.

41. Там само. – С. 129.

42. Про участь Жученка у громаді див.: Іофанов Д. Записи про Шевченка у щоденнику В.С. Гнилосирова. – С. 82–86, 97.

43. Житецький Іг. Лист і вірші Свидницького про селянські екекуції. – С. 96. Подорож Михайла Жученка й учасника полтавської громади Миколи Боровиковського з Харкова «до Києва і Чернігова, щоб побачитись з земляками» (Гніп М. Громадський рух на Україні 1860-х рр. – Кн. 1. – С. 210–211), відбулася у квітні–червні 1862 р. Також див.: Там само. – С. 27, 120–121, 213; Статті для журналу «Основа» (1861–1862), заборонені цензурою / Вступ. стаття, публ., комент. В. Дудка // Київська старовина. – 1997. – № 1/2. – С. 89–90, 100.

Олександр Рахно

ГОЛОВА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ УПРАВИ В.М.ХИЖНЯКОВ: ВІХИ ЖИТТЯ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Органи місцевого самоврядування – земські установи, що виникли в Російській імперії в процесі буржуазних реформ 60-70-х рр. XIX ст., відіграли важливу роль у соціально-економічному та культурному житті країни. У цьому, безперечно, є й заслуга виборних керівників земств – голів повітових і губернських земських управ. На жаль, дослідники не приділяли належної уваги персоналіям цього рівня регіонального управління. Помітний слід в історії нашого краю залишив, зокрема, Василь Михайлович Хижняков (1842-1917) – учитель Чернігівської чоловічої гімназії, гласний міської думи та її голова, гласний чернігівських повітового та губернського земських зібрань й голова губернської земської управи.

В. М. Хижняков народився 1842 р. у Києві в дворянській родині чиновника духовного відомства Михайла Михайловича (?-1875) та його дружини Анастасії Петрівни. Батько закінчив Київську духовну академію і з 1835 р. служив у Київській духовній консисторії. У 1869 р. він здобув чин колезького радника і за довготривалу службу був нагороджений орденом св. Володимира IV ступеня¹.

В.М.Хижняков здобув середню освіту у Київській гімназії і у 1860 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Період його навчання в університеті припав на період реформ, які проводив імператор Олександр II. Звільнення селян від кріпацтва, певна лібералізація суспільного життя вплинули на формування громадянської позиції В.М.Хижнякова.

Після закінчення університету він у серпні 1864 р. розпочав службу на посаді учителя Пінської гімназії. Через два роки Міністерство народної освіти перевело його до Чернігівської чоловічої гімназії, де він працював протягом 1866- 1879 рр., викладаючи спочатку латину, а потім російську словесність².

У Чернігові В.М.Хижняков одружився з дочкою протоієрея Олександром Василювою Кизимовською і мав з нею сімох дітей, серед них сина Василя (1871-1949), в майбутньому лікаря і відомого громадсько-політичного діяча.

Проте більшу частину свого життя В.М.Хижняков віддав службі в органах місцевого самоврядування. У 1870 р. він був обраний на чотири роки гласним новоствореної Чернігівської міської думи. На нього, зокрема, були покладені обов'язки дільничного попечителя під час епідемії холери, розпорядника новозаснованої недільної школи. Активна діяльність В.М.Хижнякова знайшла

відповідну оцінку в його одногосному обранні в 1873 р. членом міської управи та заступником міського голови. Однак Міністерство внутрішніх справ не затвердило В.М.Хижнякова на цій посаді, оскільки він перебував у штаті Чернігівської гімназії. Втім, за клопотанням думи йому було дозволено працювати у міській управі на громадських засадах³. У 1875 р. В.М.Хижняков залишив педагогічну ниву і був повторно обраний гласним Чернігівської думи та міським головою, обов'язки якого виконував протягом наступних 12 років⁴.

У перші роки існування (1870-1874) Чернігівська міська дума розробила чимало проектів щодо міського благоустрою, але реальне втілення їх у життя припало на період, коли на чолі міського громадського управління постав В.М.Хижняков. Саме тоді було побудовано водогін, створено Чернігівський міський банк, розпочато брукування вулиць, влаштовано гасове освітлення, організований ветеринарно-санітарний нагляд, відкрита лікарня, приведено у порядок цвинтар, налагоджено протипожежну охорону, відкрито страхове товариство. Видані тоді думою обов'язкові постанови зберігали свою чинність і на початку ХХ ст.⁵ Усі ці заходи привели до того, що умови життя мешканців Чернігова значно поліпшились і народжуваність дітей у місті уперше за багато років почала перевищувати смертність.

Водночас В.М.Хижняков був обраний від Чернігова гласним чернігівських повітового та губерньського земських зібрань на п'яте триріччя 1877-1879 рр. та сьоме триріччя 1883-1885 рр. 18 грудня 1886 р. переважною більшістю голосів гласних Чернігівського губерньського земського зібрання (44 проти 16) він був обраний головою губерньської земської управи. Того ж таки дня його обрали членом губерньської училищної ради та попечительської ради Чернігівської жіночої гімназії.⁶ За цих обставин В.М.Хижняков змушений був 1 лютого 1887 р. скласти обов'язки міського голови та звання гласного думи. Проте невдовзі після введення в дію Міського положення 1892 р. він повернувся до складу міської думи і перебував гласним до 1901 р., беручи діяльну участь у водогінній, училищній та інших комісіях. Крім того, за дорученням думи В.М.Хижняков упорядкував звід її постанов за 27 років (1870 – 1897).⁷

На чолі Чернігівської губерньської земської управи він перебував три строки і залишив посаду голови 30 січня 1896 р., відмовившись виставити свою кандидатуру на чергових виборах „за станом здоров'я”.⁸ На пропозицію гласного Л.Я.Рудановського, який нагадав губерньському земському зібранню, що „отказавшийся от баллотировки на новое трехлетие В.М.Хижняков в течение девятилетней своей службы принес большую пользу земству, ныне же он отставляет службу в земстве, не имея в будущем обеспечения и расстроив на службе свое здоровье”, гласні ухвалили рішення „выдать В.М.Хижнякову для поправления расстроенного здоровья на службе земству 4000 руб.”⁹ Але сучасники зауважили, що відхід його від керівництва земством полягав і в тому, що „настроение земской среды начало уклоняться от того пути, с которого он не хотел сойти”.¹⁰ Консервативна більшість губерньського земського зібрання не мала наміру збільшувати асигнування на освіту і медицину, на чому він постійно наполягав.

Особливо помітний слід В.М.Хижняков залишив у галузі народної освіти, оскільки завжди вірив у те, що „где просвещение, – там добро!” Саме при ньому губерньське земське зібрання на черговій сесії 1895 р. ухвалило з'ясувати за допомогою повітових управ і училищних рад реальний стан освітньої справи в губернії з метою подальшого розвитку шкільної мережі й запровадження загальної початкової освіти в регіоні.¹¹ Втім, „Доклад губерньской управы о содействии губерньского земства повсеместному открытию народных школ”, підготовлений у 1896 р., давав не зовсім правильну картину становища початкової освіти в губернії.¹²⁻¹³ Не без участі В.М.Хижнякова губерньське земське зібрання ухвалило рішення про створення спеціальної комісії для з'ясування стану шкільної справи в губернії та складання розрахунків для запровадження загальної початкової освіти. До складу комісії, очолюваної губерньським предводителем дворянства князем

М.Д.Долгоруковим, увійшли кращі представники чернігівської інтелігенції В.М.Хижняков, О.О.Русов, І.Л.Шраг та ін. Секретарем комісії був Б.Д.Грінченко, якого в 1898 р. змінив М.М.Коцюбинський. Комісія дійшла висновку про “необхідність, окрім існуючих 600 шкіл, побудувати ще 1600 шкіл, на що видатки можуть виразитися у сумі 3-5 млн. крб.”¹⁴ У проєкті постанови пропонувалося порушити перед урядом клопотання про виділення половини коштів, необхідних для будівництва шкільних споруд, допомогу в їх утриманні та надання Чернігівському губернському земству субсидії по 100.000 крб. щорічно протягом 20 років. Незалежно від рішення уряду, комісія запропонувала губернському земству взяти на себе чверть витрат на утримання шкіл, які відкриватимуться з 1898 р. Оскільки губернське земське зібрання відхилило цей проєкт, навесні 1899 р. комісія фактично припинила свою діяльність.

У 1897 р. В.М.Хижнякова знову було обрано Чернігівським міським головою, але Міністерство внутрішніх справ не затвердило його на посаді. Сучасники пов'язували це з виступом В.М.Хижнякова на Чернігівському повітовому земському зібранні, де він вніс пропозицію порушити клопотання перед урядом про скасування тілесних покарань для сільського населення за вироями волосних судів та заборону побиття селян поліцією та іншими посадовцями і знайшов одноголосну підтримку гласних.¹⁵

Останні роки життя В.М.Хижняков здебільшого жив у придбаному ним невеликому маєтку в селі Кезі Чернігівського повіту, але від земських і міських справ не відійшов, залишаючись земським повітовим та губернським гласним, а також гласним міської думи. У 1901 р. за розпорядженням міністра внутрішніх справ В.К.Плеве він, як „політично неблагонадійний”, був відданий на два роки під гласний нагляд поліції за те, що, перебуваючи в Петербурзі, поставив свій підпис під протестом літераторів і громадських діячів проти побиття учнівської молоді, здійсненого поліцією на Казанській площі під час політичної демонстрації. Внаслідок цього В.М.Хижняков вибув з числа гласних Чернігівської міської думи.¹⁶

У Кезях з ініціативи В.М.Хижнякова були створені крамниця і товариство дрібного кредиту. У своєму будинку він заснував бібліотеку і намагався залучити селян до систематичного читання книжок з „чарівним ліхтарем”.¹⁷

На початку ХХ ст. В.М.Хижняков з перервами обирався гласним чернігівських повітового і губернського земських зібрань. 11 грудня 1907 р. він був обраний від губернського земства членом Чернігівського відділення селянського поземельного банку, а також членом губернської училищної ради.¹⁸ Лише влітку 1914 р. він відмовився від посади постійного члена Чернігівського відділення селянського поземельного банку за станом здоров'я, але продовжував залишатися гласним.¹⁹

В.М.Хижнякова і надалі повсякчас непокоїли негаразди в діяльності органів місцевого самоврядування. На засіданні губернського земського зібрання 17 січня 1914 р. він заявив про потребу обговорити питання необхідності проведення реформи земських установ і підготував доповідь, про що подав відповідну заяву в губернську управу. Втім, голова зібрання – губернський предводитель дворянства О.К.Рачинський „нашел доклад выходящим из пределов компетенции земского собрания и потому не находит возможности подвергнуть его обсуждению”.²⁰ На цьому ж зібранні 25 січня 1914 р. обговорювалася доповідь про відзначення 50-річного ювілею земських установ. Гласний В.М.Хижняков запропонував зборам: „Я предлагаю устроить по 2 или 3 трехклассных училища на уезд. Это, конечно, потребует огромных затрат, но они могут быть рассрочены на несколько лет. Это, по моему мнению, будет наиболее достойным способом ознаменования земского юбилея. Собрание признало желательным, чтобы при обсуждении вопроса об ознаменовании земского юбилея было обсуждено и предложение В.М.Хижнякова”.²¹

Зазначимо, що, крім роботи на виборних посадах в органах місцевого самоврядування, В.М.Хижняков плідно працював у багатьох громадських організаціях. Зокрема, він був одним із членів-засновників Чернігівської

громадської бібліотеки, створеної 15 березня 1877 р. Він здійснив значну роботу по становленню і розвитку бібліотеки, неодноразово обирався членом правління та чотири роки очолював її.²² В.М.Хижняков був також членом-засновником та почесним членом „Общества взаимного вспомоществования учащим и учившим Черниговской губернии”, перше зібрання якого відбулося 4 січня 1899 р. На цьому зібранні його було обрано головою правління.²³

До того ж В.М.Хижняков був автором ряду нарисів²⁴, історичних праць і статей²⁵, мемуарів,²⁶ які проливають світло на історичну минувшину краю та актуальні проблеми тогочасного життя.

За тривалу керівну та корисну діяльність у громадських установах В.М.Хижняков отримав чин статського радника і був нагороджений орденом св. Володимира IV ступеня. У 1901 р. керівництво Чернігівської міської думи звернулося з клопотанням до чернігівського губернатора про присвоєння звання „Почесний громадянин” активним гласним думи К.П.Ходоту, І.Л.Шрагу та В.М.Хижнякову. Однак чернігівський губернатор Є.К.Андрієвський у поданні на ім'я міністра внутрішніх справ від 24 жовтня 1901 р. з цього приводу, зокрема, зазначив: „указать что-либо выдающееся в личной деятельности каждого из них на пользу города Чернигова и его обывателей решительно нельзя, а потому в виду циркуляра от 5 августа 1892 г. за № 7558-8000, я, со своей стороны полагал бы ходатайство Думы, о даровании указанным лицам почетного гражданства, признать неподлежащим удовлетворению. К сему имею честь присовокупить, что Хижняков по обвинению в политической неблагонадежности подчинен надзору полиции с 17 апреля 1901 г. сроком на два года”. Тому відповідь Міністерства внутрішніх справ від 6 листопада 1901 р. чернігівському губернатору була прогнозована: „Всестствие представления за №1027, долгом считаю уведомить, Ваше Превосходительство, что я и с своей стороны, согласно с Вашим заключением, не усматриваю достаточных оснований к удовлетворению ходатайства Черниговской Городской Думы о присвоении звания почетных граждан города Чернигова гласным названной городской Думы: Хижнякову, Ходоту и Шрагу”.²⁷

Незважаючи на тривалу роботу, пенсійного забезпечення з боку державного казначейства Василь Михайлович не вислужив за недостатнім терміном стажу, пропрацювавши близько 15 років на державній службі, а робота на керівних виборних посадах у міських і земських установах (23 роки) за тодішнім законодавством не підлягала забезпеченню пенсією. У цій складній фінансовій ситуації на допомогу 69-річному В.М.Хижнякову прийшло губернське земське зібрання, яке у 1910 р. ухвалило рішення про внесення у кошторис 1911 р. 1200 карбованців на рік йому на допомогу (по 100 крб. на місяць).²⁸ Така допомога надавалася губернським земством до останніх днів його життя.

В.М.Хижняков помер вночі з 27 на 28 лютого 1917 р., коли в Петрограді перемогла Лютнева революція, а в Чернігові губернські гласні збиралися на чергове земське зібрання. Після відправи у Вознесенській церкві 1 березня, траурний кортеж рушив на міський цвинтар. Біля будинку, де він жив, а також біля губернської земської та міської управ були відслужені літії. Поховали В.М.Хижнякова на міському цвинтарі.²⁹

Того ж таки дня розпочало роботу Чернігівське губернське земське зібрання. Воно ухвалило рішення прийняти похорон В.М.Хижнякова на рахунок губернського земства, компенсувати сім'ї небіжчика видатки на його лікування у розмірі 2000 карбованців. Було вирішено також видавати з фондів губернського земства щомісяця по 50 крб. на лікування хворої дочки В.М.Хижнякова Єлизавети. Губернській управі було доручено розробити заходи щодо увічнення пам'яті видатного земського діяча.³⁰

27 липня 1917 р. прах В.М.Хижнякова у супроводі рідних та близьких був перевезений до с. Кезі Чернігівського повіту і там після панахиди був

перепохований у задалегідь підготовленому склепі. На могилі небіжчика, згідно з його заповітом, був поставлений великий дубовий хрест як символ щирої і чистої душі небіжчика й могутності його духу.³¹

В.М.Хижняков відіграв помітну позитивну роль у керівництві органами земського і міського самоврядування та інших громадських організацій Чернігівської губернії. Його особа та різнопланова діяльність в органах місцевого самоврядування та громадських організаціях Чернігівщини потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Джерела та література:

1. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. Т.II. Части 3, 4, 5, 6 и приложения. – Спб., 1901. – Ч.3. – С.365.
2. Столетие Черниговской гимназии 1805 – 1905. Краткая историческая записка, составленная преподавателем истории и географии Черниговской гимназии М.Т.Тутотлиным. – Чернигов, 1906. – С.362, 364, 464.
3. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф.145. – Оп.2. – Спр.1288. – Арк. 2.
4. Доклад № 180. О назначении пособий бывшим председателям Губернской Земской Управы Василию Михайловичу Хижнякову и Федору Михайловичу Уманцу // Журналы заседаний Черниговского Губернского Земского Собрания 46-й очередной сессии 1910 года, состоявшейся 1-15 декабря 1910 г. (С приложениями). – Чернигов, 1911. – Приложения. – С.1.
5. ДАЧО. – Ф.145. – Оп.2. – Спр.1288. – Арк. 2-3.
6. Черниговское губернское земское собрание XXII очередной сессии с 4-го по 19-е декабря 1886 года. (Журналы собрания и стенографический отчет). – Чернигов, 1887. – С.421-423.
7. ДАЧО. – Ф.145. – Оп.2. – Спр.1288. – Арк. 2-3.
8. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXXI очередной сессии 1895 года, состоявшейся с 16-го января по 1-е февраля 1896 года // Земский сборник Черниговской губернии (далі – ЗСЧГ). – 1897. – №2-3. – Приложение. – С.476-477.
9. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXXI очередной сессии 1895 года, состоявшейся с 16-го января по 1-е февраля 1896 года // ЗСЧГ. – 1897. – №2-3-й. – Приложение. – С.487.
10. Могилянский Мих. Памяти В.М.Хижнякова (Некролог) // Черниговская земская газета. – 1917. – №59. – 4 августа. – С.7.
11. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXXI очередной сессии 1895 года, состоявшейся с 16-го января по 1-е февраля 1896 года. – Чернигов, 1896. – С.153.
12. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXXII очередной сессии 1896 года, состоявшейся с 15-28 февраля 1897 года. – Чернигов, 1897. – Приложение 115. – С.554-608.
13. Сведения, доложенные комиссии по народному образованию губернским гласным В.М.Хижняковым // Там же. – С.650-659.
14. Краткое изложение занятий комиссии // Черниговскому губернскому земскому собранию XXXIII очередной сессии Комиссии по народному образованию доклад //ЗСЧГ. – 1898. – №2-3-4. – Приложение. – С.20.
15. Белокопский И.П. Земское движение. Второе издание, значительно дополненное и 260 портретами земских и общественных деятелей и группами. – Москва: Задруга, 1914. – С.68.
16. ДАЧО. – Ф.145. – Оп.1. – Спр.246. – Арк. 199 зв.-200.
17. Могилянский Мих. Памяти В.М.Хижнякова (Некролог) // Черниговская земская газета. – 1917. – №59. – 4 августа. – С.8.
18. Журналы Черниговского Губернского Земского Собрания 43-й очередной сессии 1907 года с приложениями (26 ноября – 11 декабря). – Чернигов: ТГЗ, 1908. – С.178.
19. Журналы Черниговского Губернского Земского Собрания чрезвычайной сессии 3-4 августа 1914 г. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1914. – С.6.
20. Журналы заседания Черниговского губернского земского собрания 49-й очередной сессии 1913 года, состоявшейся 17-29 января 1914 г. (С приложениями). – Чернигов, 1914. – С.4, 164.
21. Там само. – С.112.
22. Очерк развития Черниговской общественной библиотеки за 20 лет ее существования (1877-1896) и Отчет Библиотеки за 1897 год. – Чернигов, 1898. – С.3-4; Черниговская общественная библиотека // Земский сборник Черниговской губернии. – 1904. – №2. – С.167.
23. Журнал заседания общего собрания членов Общества взаимного вспомоществования учащим и учившим Черниговской губернии 10-го августа 1899 года // ЗСЧГ. – 1900. – №9. – Приложение. – С.14.
24. Об устройстве водопровода в Чернигове. Составлено на основании постановления Городской думы городским головою В.М.Хижняковым. – Чернигов: Губернская Типография,

1880. – 77 с.; Хижняков В.М. Доклад губернского гласного о медико-санитарной организации в Черниговской губернии в 1895 г. – Чернигов, 1897. – 65 с.; Його ж. О ревизии волостей в некоторых уездах Черниговской губернии в 1888 году. Издание редакции «Земского сборника Черниг. губ.». – Чернигов: Земская типография, 1891. – 130 с.; Його ж. Обзор деятельности Полтавского земства // Русская мысль. – 1903. – Кн.9. – С.1-20.

25. Хижняков В.М. Черниговская старина (1765 – 1810 рр.): по архивным бумагам городской думы // Киевская старина. – 1899. – № 8. – С.367-407 (передрук див.: Земский сборник Черниговской губернии. – 1900. – №11. – С.76-117); Обзор деятельности Черниговского уездного земства за 50 лет / Сост. В.М.Хижняков. – М., 1916. – 118 с.; Його ж. Народное образование в Черниговской губернии // Русская мысль. – 1897. – Кн. 7. – С.1-24.

26. Хижняков В.М. Воспоминания земского деятеля / Предисловие В.Я.Богучарского. – Пг., 1916. – XV, 251 с.

27. ДАЧО. – Ф.145. – Оп.2. – Спр.1288. – Арк. 6-8.

28. Журналы заседаний Черниговского Губернского Земского Собрания 46-й очередной сессии 1910 года, состоявшейся 1-15 декабря 1910 г. (С приложениями). – Чернигов, 1911. – Приложения. – С.3-4.

29. Похороны В.М.Хижнякова // Черниговская земская газета. – 1917. – №19, – 5 марта – С.7.

30. Черниговское очередное губернское земское собрание // Черниговская земская газета. – 1917. – №20. – 9 марта. – С.11-12.

31. Могилянский Мих. Памяти В.М.Хижнякова (Некролог) // Черниговская земская газета. – 1917. – №59. – 4 августа. – С. 6.

